

XXI Ogólnopolski Wysokokwalifikowany Rajd Pieszy PTTK

T R A S A I V

WAPLEWO - POLA GRUNWALDZKIE - PIŁAWKI - OLSZTYN

Opracował Jan Bałdowski

Początek trasy na pograniczu południowej części Pojezierza Olsztyńskiego i Garbu Lubawskiego. Odcinek początkowy prowadzi w kierunku pn.-zach. na pola bitwy grunwaldzkiej, Wzgórza Dylewskie i leżącego na Pojezierzu Iławskim Samborowa. Od Samborowa skręca na pn. do Piławek, skąd przybiera kierunek południowo - wschodni, a następnie wschodni przecinając wschodnią część Pojezierza Iławskiego. Na północny wschód od Ostródy wkracza na Pojezierze Olsztyńskie i prowadzi do leżącego w środkowej części tej krainy - Olsztyna.

Na trasie urozmaicony krajobraz polodowcowy z najwyższym wzniesieniem regionu - Dylewską Górą /312 m n.p.m./, malownicze jeziora wschodniej części Pojezierza Iławskiego, rzeka Drwęca i rzeka Pasłęka, pola jednej z największych bitew średniowiecza z zespołem pomnikowym i muzeum bitwy, Kanał Ostródzko - Elbląski z unikalnymi urządzeniami technicznymi /pochylnie/, znany ośrodek turystyczno - wypoczynkowy w Piławkach, rozległe kompleksy leśne i rezerваты przyrody.

P o j e z i e r z e O l s z t y ń s k i e stanowi zachodnią część Pojezierza Mazurskiego o powierzchni około 3800 km², leżącą prawie w całości w dorzeczu rzeki Liny, która stanowi jakby oś symetrii krainy. Na południu Pojezierze Olsztyńskie styka się z Garbem Lubawskim, a na północy z Niziną Warmińską i Równiną Sępopolską. Zachodnia granica biegnie od okolic Mielna i górnego odcinka rzeki Drwęcy po Stare Jabłonki pod Ostródą i Morąg, wschodnia zaś od Kiejkut pod Szczytnem w kierunku Biskupca i Sępól.

Przecinająca Pojezierze z zachodu na wschód wały moren czołowych tylko na peryferiach przekraczają 200 m n.p.m., natomiast środek krainy jest znacznie niższy. Wśród pagórków morenowych leżą przeważnie rynnowe lub zaporowe jeziora: Łańskie, Pluszne, Wulpińskie, Dadań, Klebarskie, Wadąg i inne. Większe kompleksy leśne leżą przeważnie na południu, na mało żyznych obszarach sandrowych | W centrum Pojezierza Olsztyńskiego, nad rzeką Łyną leży stolica województwa i regionu - Olsztyn.

G a r b L u b a w s k i stanowi północno-wschodnią część Pojezierza Chełmińsko - Dobrzyńskiego. Jest to najwyższe wzniesienie między dolną Wisłą i Niemną, ciągnące się w postaci Garbu od Lubawy po Hidzicę. Wysokości względne przekraczają 100 m, bezwzględne zaś 300 m n.p.m. Najwyższe wzniesienie krainy Dylewska Góra osiąga 312 m n.p.m. Garb Lubawski jest również węzłem wodnym, z którego w różnych kierunkach spływają niewielkie rzeki /w tym dwie rzeki większe - Wkra i Drwęca/. Jezior stosunkowo tu mało - największe z nich to Dąbrowa Wielka /622 ha/, Dobrowa Mała /180 ha/, Mielno /359 ha/, Rumian /297 ha/ i Kownatki /251 ha/.

P o j e z i e r z e I ł a w s k i e zwane często Pojezierzem Iławsko-Ostródzkim, stanowi wschodnią część Pojezierza Południowopomorskiego, wchodzącego w skład rozległej krainy pojezierniej, jaką jest Pojezierze Południowo-bałtyckie. Granicę zachodnią Pojezierza Iławskiego stanowi dolina dolnej Wisły, natomiast za granicę wschodnią konwencjonalnie przyjmuje się środkowy bieg rzeki Pasłęki /w rzeczywistości przebiega ona nieco dalej na zachód, w okolicach

Starych Jabłonek i Morąga/. Pomiędzy stosunkowo niewysokimi wzgórzami morenowymi nie osiagającymi 200 m n.p.m. znajduje się szereg jezior zgrupowanych głównie w okolicach Iławy i Ostródy. Największe z nich to: Jeziorak /3230 ha/, Drwęckie /686,6 ha/, Szelaż Wielki /667,9 ha/, Ruda Woda /654,1 ha/, Gil Wielki /579,3 ha/ i inne. Zgrupowania jezior okolic Ostródy i Iławy łączy z Elblągiem i Zalewem Wiślanym system żeglugowy Kanału Elbląskiego. Naturalne połączenie z Wisłą stanowi przepływająca przez Ostródę rzeka Drwęca z dopływem, Iławką. W miejscach, gdzie rynnem jeziornym towarzyszą obszary sandrowe, znajdują się znaczne kompleksy lasne.

D R W Ę C A rzeka, prawobrzeżny dopływ Wisły, wypływająca w pobliżu Mielna, na południowy-zachód od Olsztynka. Początkowo płynie w kierunku północno-zachodnim i po przepłynięciu około 28,4 km uchodzi na terenie Ostródy do Jeziora Drwęckiego. W pobliżu źródła rzeka płynie głębokim na 28-30 m wąwozem, długości 8 km zwanym "Czarcim Jarem". Po przepłynięciu Jeziora Drwęckiego kieruje się w kierunku południowo - zachodnim i w odległości 7 km na wschód od Torunia uchodzi do Wisły. Długość całej rzeki 245 km, powierzchnia dorzecza 5.715 km²; największe dopływy: Wel, Gizela, Iławka, Rypienica Drwęca wraz z większością swoich dopływów stanowi rezerwat wodny o powierzchni 804 ha / w województwie olsztyńskim /.

LYNA lewobrzeżny dopływ Pregoły, początek swój bierze na pn. od Nidzicy, na wschodnich stokach Garbu Lubawskiego, na wysokości 153 m n.p.m., do Pregoły uchodzi na terenie

ZSRB. Długość Łyny 289,4 km, w tym na terenie Polski 224 km; powierzchnia dorzecza 7126 km² /w Polsce 5777 km²/, spadek od 3 ‰ w biegu górnym, do 0,4 ‰ w biegu środkowym; średni przepływ wody przy granicy 35 m³/sek, maksymalna rozpiętość wahań stanów wody 4 m. Źródła Łyny mają charakter erozyjny, natomiast jej dalszy bieg, aż po Dobre Miasto prowadzi przez zatorfiene rynny lub jeziora i łączące je krótkie odcinki przełomowe. W górnym biegu Łyna przepływa przez jeziora: Kiernoz Mały /54 ha/, Kiernoz Wielki /82 ha/, Łańskie /1110 ha/ i Ustrych /82 ha/. Po opuszczeniu jeziora Ustrych rzeka wkracza w swój najpiękniejszy przełomowy odcinek, gdzie płynąc w głębokim wąwozie przebija się przez morenowe wzgórza. Odcinek ten kończy się poniżej ujęcia rzeki Wadąg, gdzie Łyna ponownie płynie rynną. Najważniejsze dopływy to: Wadąg, Symsarna, Elma i Guber. Nad Łyną leży pięć miast: Olsztyn, Dobre Miasto, Lidzbark Warmiński, Bartoszyce, i Sępól. Obszar źródliskowy Łyny jest rezerwatem krajobrazowo - geomorfologicznym "Źródła rzeki Łyny".

PASŁĘKA rzeka uchodząca do Zalewu Wiślanego. Początek swój bierze w południowo - zachodniej części Pojezierza Olsztyńskiego w pobliżu wsi Gryźliny, na wysokości 188 m n.p.m. uchodzi do Zalewu na pn. zach. od Braniewa koło wsi Nowa Pasłęka. Długość 210,8 km, powierzchnia dorzecza 2326,6 km², spadek od 5 ‰ w biegu górnym do 0,4 ‰ w biegu dolnym; przepływ przy ujęciu 15 m³/sek, maksymalna rozpiętość wahań stanów wody w dolnym biegu 5 m. W górnym biegu Pasłęka przepływa przez jeziora: Pasłęk, Wymój, Sarąg, Łęgutę i Isąg. Na południe od leżącego nad rzeką Braniewa, koło miejscowości Pierzchały znajduje się zaporą wodną, tworząca

zbiornik wodny zwany Jezioro Pierzchałskim /120 ha/. Na Pasłęce znajdują się trzy rezerwaty bobrów. Najważniejsze dopływy: Giłwa, Drwęca Warmińska, Wałsza i Miłakówka.

WAPLEWO, wieś i PGR na pograniczu Garbu Lubawskiego i Pojezierza Olsztyńskiego, w odległości 11 km na południowy - wschód od Olsztyńska. PKP na linii Działdowo - Olsztynek - Olsztyn 3 km, PKS, poczta, punkt zdrowia, punkt apteczny, sklep wielobranżowy, klub, szkoła, leśnictwo, agronomówka, gorzelnia. W PGR duża chlewnia na 36 tys. sztuk trzody chlewniej.

Dobra waplewskie wymieniane były już w 1467 r. w akcie jednego z komturów krzyżackich, który zatwierdził Jakubowi Gołyńskiemu, chorążemu ciechanowskiemu kupno 56 włók ziemi.

Zabytkowym obiektem Waplewa jest kościół filialny, konsekrowany z 1870 - 1872 r.

Przez Waplewo przepływa rzeka Marózka, łącząca jezioro Mielno /359 ha/ z jeziorem Maróz /334 ha/. Tu też bierze początek szlak kajakowy górnej Łyny.

SITNO, PGR we wschodniej części Garbu Lubawskiego w odległości 7 km na południowy - wschód od Waplewa. PKP Waplewo 10 km, PKS, punkt sprzedaży pomocniczej. Miejscowość założona w 1328 r.; w 1970 r. - 28 gospodarstw domowych i 120 mieszkańców. W odległości 2 km na północny - wschód jezioro Mielno.

TYMAWA, wieś i PGR w pobliżu zachodniego brzegu Jeziora Tymawskiego. PKP Olsztynek 16 km, PKS, punkt sprzedaży pomocniczej, zakładowy ośrodek wypoczynkowy. Wzmiankowane

w 1328 r.; w 1970 r. - 31 gospodarstw domowych i 130 mieszkańców. Na wschód od miejscowości Jezioro Tymawskie - powierzchnia | 68,93 ha, długość | 2.25 km, szerokość | 0,5 km.

ULNOWO, wieś i PGR we wschodniej części Garbu Lubawskiego w odległości 3 km na południowy - wschód od Stębarka.

PKP Olsztynek 16 km, PKS Zybułtowo 3 km, punkt sprzedaży pomonoczej. Pierwsza wzmianka o miejscowości w 1321 r.; w 1970 r. - 29 gospodarstw domowych i 146 mieszkańców. Po między Ulnowem, Zybułtowem, Stębarkiem, Grunwaldem i Łodwigowem leżą pola bitwy grunwaldzkiej. Nad przylegającym do wsi południowym krańcem j. Łubień, od strony wschodniej rozlokowane były obozy wojsk Jagiełły i Witolda. Na północny - wschód od Ulnowa, w pobliżu zachodniego brzegu jeziora Łubień stał namiot królewski.

Powierzchnia jeziora Łubień 33,8 ha, głębokość do 7,5 m; przez jezioro przepływa rzeka Marózka.

GRUNWALD POLNE BITWY, miejsce historycznej bitwy wojsk Władysława Jagiełły z wojskami zakonu krzyżackiego w dniu 15 lipca 1410 r., uważanej za jedną z największych bitew średniowiecza. W roku 1960, w 550 rocznicę bitwy grunwaldzkiej oddano tu zespół pomnikowy /proj. J. Cęckiewicza i W. Bandury/ składający się z obelisku /8 m wysokości/ z wyrzeźbionymi głowami dwóch wojów jagiełłowych, mieczami, Krzyżem Grunwaldu i datą 1410 - 1960; pęku metalowych proporców 30 m wysokości, amfiteatru z pomieszczeniem muzealnym i niewielką salą kinową oraz mapy plastycznej, przedstawiającej ustawienie wojsk przed bitwą. W pobliżu kamień z napisem upamiętniającym miejsce domniemanej śmierci

wielkiego mistrza krzyżackiego Ulricha von Jungingena. W odległości 1 km na południowy-wschód kopiec usypany w 1960 roku przez harcerzy w miejscu pierwszego stanowiska bitewnego Jagielły /5 m wysokości/. Około 700 m na zachód od zespołu pomnikowego granitowy głaz umieszczony przez Niemców w 1901 r. dla uczczenia pamięci poległego na polu bitwy wielkiego mistrza zakonu z napisem "Tu zmarł w walce o niemieckie istnienie i niemieckie prawo Wielki Mistrz. Ulrich von Jungingen dnia 15 lipca 1410 r. śmiercią bohatera".

Przy głównym podejściu do zespołu pomnikowego, obok szosy i przystanku PKS parking, kiosk "Ruchu", kiosk z piatkami; w sezonie turystycznym przewodnicy PTTK, czynne Muzeum Bitwy Grunwaldzkiej.

SAMIN, wieś i PGR w środkowej części Garbu Lubawskiego na trasie Działdowo - Ostróda, w odległości 6 km na północny-wschód od Dąbrówna i około 6 km od zespołu pomnikowego Pól Grunwaldu. PKS, punkt sprzedaży pomocniczej, kiosk "Ruchu", sala kinowa /150 miejsc/, klub, świetlica, szkoła, leśnictwo. Źródłowo istnieje od 1414 r.; w 1970 r. - 113 gospodarstw domowych i 486 mieszkańców. Od północy do wsi przylega jezioro Dąbrówko /42,92 ha/.

MARCINKOWO, wieś w środkowej części Garbu Lubawskiego, na trasie Olsztynek - Stębark - Lubawa w odległości około 4,5 km od Samina. PKS, punkt sprzedaży pomocniczej. Założone w 1483 r.; w 1970 r. - 36 gospodarstw domowych i 164 mieszkańców.

DYLEWO, PGR w północnej części Garbu Lubawskiego, w odległości około 4,5 km na północny - zachód od Marcinkowa. PKS, sklep wielobranżowy, punkt zdrowia, klub, sala kinowa /100 miejsc/, szkoła, leśnictwo, POM. Kościół z XIV w. kilkakrotnie przebudowywany, gruntownie w 1842 r. z późno-renaansowym ołtarzem z XVII w. Miejscowość istniała już w 1328 r.

Dokoła Dylewa wzgórze moreny czołowej. W odległości 6 km na zachód najwyższe wzniesienie regionu - Dylewska Góra /312 m n.p.m./.

PIETRZWAŁD, wieś w północno - zachodniej części Garbu Lubawskiego, w odległości 16 km na południe od Ostródy i około 3,5 km na północny - zachód od Dylewskiej Góry. PKP Ostróda na linii Olsztyn - Toruń i Ostróda - Morąg, PKS, poczta, sklepy, klub, świetlica, biblioteka, sala kinowa /150 miejsc/, ośrodek zdrowia, apteka, POM, agronomówka. Wzmiankowany w 1366 r., w 1621 r. wyłącznie ludność polska. Kościół filialny, drewniany, barokowy z końca XVI-XVII w., renowany w 1844 r.

NAPROM, wieś i PGR w północno-zachodniej części Garbu Lubawskiego w odległości około 2,5 km na pn.-zach. od Pietrzwałdu. PKP Ostróda 16 km, PKS, punkt sprzedaży pomocniczej, świetlica, gorzelnia. Źródłowo istnieje od 1334 r.

SAMBOROWO, wieś i PGR na północnym skraju Doliny Drwęcy, na trasie Ostróda - Iława, w odległości 10 km na południowo-zachód od Ostródy. PKP na linii Olsztyn - Ostróda - Iława - Toruń, PKS, poczta, sklepy, gospoda, kiosk "Ruchu", punkt zdrowia, punkt apteczny, kino, biblioteka, szkoła. Pierwsze

nadanie pochodzi z 1351 r., dalsze z 1365 i 1419 r. W odległości 2,5 km na północny - zachód zachodni kraniec jeziora Drwęckiego /690 ha/, skąd po przepłynięciu jeziora wypływa, przepływająca obok wsi rzeka Drwęca.

LIWA, wieś we wschodniej części Pojezierza Iławskiego, w odległości około 5 km na południe od Miłomłyna. PKP Piławki na linii Ostróda - Morąg 3 km, PKS, sklep wielobranżowy, kiosk "Ruchu", punkt zdrowia, klub, szkoła. W odległości około 1,5 km na wschód Kanał Ostródzko - Elbląski, wykorzystujący w tym miejscu koryto rzeki Liwy oraz rozległy kompleks leśny Lasów Liwskich.

KANAŁ OSTRÓDZKO - ELBLĄSKI najdłuższy i najciekawszy pod względem technicznym żeglugowy szlak wodny w Polsce. Jest to system dróg wodnych łączących szereg jezior Pojezierza Iławskiego z jeziorem Drużno i Elblągiem. Składa się on z trzech odcinków zasadniczych: Ostróda - Elbląg, dł. 80,40 km, Ostróda - jezioro Szelaż - Stare Jabłonki - Staszkowo, dł. 16,90 km i Miłomłyn - Iława z odgałęzieniem do Zalewa, dł. 49,90 km. Łączna długość całego systemu wynosi 147,20 km, a wraz z odgałęzieniami bocznymi na poszczególnych jeziorach - 187,20 km.

Odcinek Ostróda - Elbląg jest najdłuższym i zarazem najciekawszym pod względem krajobrazowym, jak i technicznym odcinkiem tego szlaku. Bierze on swój początek na przystanku Żeglugi Mazurskiej w Ostródzie /lub w Elblągu/, prowadzi przez Jeziora Drwęckie, Ilińsk, Ruda Woda, Sambród, Piniewo, Drużno i rzekę Elbląg. Łączna długość przekopów /kanałów, między tymi jeziorami/ wynosi 39,89 km. Na odcinku Ostróda -

Elbląg znajdują się dwie śluzy - Zielona i Miłomłyn. Pierwsza podnosi poziom wody szlaku o 1,4 m, druga o 2,8 m.

Na odcinku tym, między miejscowościami Buczyniec i Całuny Nowe, spadek terenu wynosi 99,5 m. W celu pokonania tak dużego spadku na odcinku tylko 9,6 km, zbudowano pięć równi pochyłych, najciekawszych i niemal jedynych w świecie urządzeń technicznych. Każda z pochylni opuszcza statek lub inne urządzenie pływające do niżej położonego przekopu /na platformie kolejowej/. W ten sposób zostaje pokonany spadek terenu pomiędzy jeziorami wchodzącymi w skład kanału. Różnice poziomów na pochylniach wynoszą: Buczyniec 21,5 m, Kąty 18,0 m, Oleśnica 24,5 m, Jelenie 22,5 m, i Całuny Nowe 13,0 m. Ogólna długość odcinków lądowych na pochylniach wynosi 2,31 m.

Odcinek Ostróda - Stare Jabłonki - Staszkowo, podobnie jak i poprzedni, początek swój bierze na przystani w Ostródzie. Prowadzi on przez jeziora: Drwęckie, Pauzeńskie, Szelaż Wielki i Szelaż Mały. Pomiedzy Jeziorem Drwęckim i Pauzeńskim znajduje się śluza Ostróda, podnosząca poziom szlaku o 1,6 m, a pomiedzy Jeziorem Pauzeńskim i Szelaż Wielki śluza Mała Ruś, podnosząca poziom wody kanału jeszcze o 1,4 metra.

Odcinek Miłomłyn - Iława z odgałęzieniem do Zalewa początek swój bierze w pobliżu śluzy w Miłomłynie. Trasa tego odcinka prowadzi przekopem długości 12,41 km oraz Jeziorem Dauby i Jeziorak do Iławy; Jeziorem Jeziorak i Jeziorem Ewingi do Zalewa. Ciekawym szczegółem na tym odcinku jest trasa długości 484 m, biegnąca nasypem usypanym w poprzek leżącego o 2 m niżej Jeziora Karnickiego.

W celu utrzymania należytego poziomu wody na kanale, oprócz wyżej wymienionych urządzeń technicznych istnieją jeszcze jazy, wrota bezpieczeństwa i kanały ulgowe. W miejscach, gdzie przynajmniej jeden brzeg stanowi nasyp /miejscami kanał biegnie po nasypie/ koryto kanału wyłożone jest gliną, w celu uniemożliwienia przesiąkania wody i zamulania koryta.

Projektodawcą i budowniczym Kanału Elbląskiego był inżynier J.J.Steenka, który po wielu tarapatkach uzyskał zgodę i fundusze na realizację śmiałego na owe czasy przedsięwzięcia /zadecydowała audjencja u samego króla/. Budowę Kanału rozpoczęto w 1848 r., ostatni zaś odcinek systemu pomiędzy Ostródą - Starymi Jabłonkami i Sztaszkowem oddano do użytku w 1876 r.

PIŁAWKI, śródleśna osada we wschodniej części Pojezierza Iławskiego, nad pn.krańcem północnej odnogi Jeziora Drwęckiego, w odległości 7 km na północny - zachód od Ostródy. Znany ośrodek turystyczno-wypoczynkowy /Dom Wycieczkowy PTTK, pole namiotowe, zakładowe ośrodki wypoczynkowe/. PKP na linii Ostróda - Morąg, PKS, kiosk "Ruchu". W ośrodku PTTK: restauracja, bufet, kawiarnia. W okolicy kilka jezior: Drwęckie /690 ha/, Piławeckie Błoto /11,3 ha/, Faltyjanokie /24,9 ha/, Straszak /10,3 ha/, Pauzeńskie /273,5 ha/.

Na miejscu dzisiejszych Piławek znajdował się prawdopodobnie staropruski gródek, na co wskazuje wywodząca się z języka staropruskiego nazwa miejscowości /pilla - gród/. Być może nazwa ta dotyczyła tylko z natury obronnego miejsca otoczonego lasami i bagnami, gdzie w czasie napadu nieprzyjaciela, gdy mężczyźni byli zmuszeni chwycić za broń, prze-

noszono rodziny i dobytek. O istnieniu osady, gdzie pracował już tartak, wspominają dokumenty z 1599 r. Informacja z 1767 r. mówi o istnieniu w Piławkach terpentyniarni obsługiwanej przez cztery rodziny budników. W XVI w. z okolicznych lasów eksportowano słynną na zachodzie Europy sosnę taborską /bois de Tabre/, potaż i inne surowce leśne do krajów zachodnioeuropejskich. Obroty surowcami i produktami leśnymi tu-tejszych lasów były w latach 1561 - 1565 zwolnione we Francji od opłat celnych.

Dalszy odcinek trasy Piławki - Tabórz prowadzi przez rozległy kompleks leśny /Lasy Ostródzkie, Taborskie, Jabłonkowskie/. Do trasy /w połowie drogi/ dochodzi północny krańiec Jeziora Szelań Wielki /powierzchnia 632 ha, długość 15 km/.

TABÓRZ, śródleśna wieś we wschodniej części Pojezierza Iławskiego na trasie Ostróda - Morąg, w odległości 16 km na północny - wschód od Ostródy, na południowym brzegu Jeziora Tabórz /81 ha/, z którego wypływa rzeka Taborka, uchodząca do Jeziora Szelań Wielki. PKP Ostróda, PKS, punkt sprzedaży pomocniczej, zakładowy ośrodek wypoczynkowy, nadleśnictwo, leśnictwo, gajówka. W pobliżu wsi rezerwat leśny "Sosny Taborskie" o powierzchni 76,85 ha, utworzony w celu zachowania ekotypu sosny taborskiej, dla celów leśnictwa doświadczalnego.

RAMOTY, PGR nad Ramockim Stawem /6,77 ha/ w odległości 3 km na północ od dużej wsi Łukta, w pobliżu południowego brzegu Jeziora Morąg /395 ha/. PKP Gamerki Wielkie na linii Olsztyn - Morąg 5 km, PKS, punkt sprzedaży pomocniczej, klub, świetlica.

KOMOROWO, wieś i PGR na pograniczu Pojezierza Iławskiego i Pojezierza Olsztyńskiego. PKP Gamarki Wielkie 6 km, PKS, punkt sprzedaży pomocniczej. W okolicy wsi kilka niewielkich jezior: Babie Jezioro /2,80 ha/, Jezioro Białe /10,18 ha/, Czarneczek /1,33 ha/, Czarne /5,27 ha/, Grzymek /4,49 ha/, Jagoty /5,21 ha/, Mós /2,46 ha/. W odległości 2 km na wschód rzeka Pasłęka.

SZAŁSTRY, wieś w zachodniej części Pojezierza Olsztyńskiego na wschodnim brzegu niewielkiego jeziora. PKP Wołowno 3 km, PKS, sklep wielobranżowy, szkoła. Założone w 1352 r.

GODKI, wieś w zachodniej części Pojezierza Olsztyńskiego, w odległości 7 km na zachód od Jonkowa. PKP na linii Olsztyn - Morąg, PKS Węgajty 3 km, klub. W 1970 r. - 38 gospodarstw domowych i 206 mieszkańców. Wzmiankowana w 1346 r. Wieś leży na granicy pagórkowatej moreny i rozległej niacki, pokrytej obecnie torfowiskami i zmeliorowanymi łąkami, będącymi niegdyś jeziorem.

JONKOWO, wieś, siedziba gminy w środkowej części Pojezierza Olsztyńskiego w odległości 12 km na północny - zachód od Olsztyna. PKP na linii Olsztyn - Morąg, PKS, poczta, gospoda, sklepy, kiosk "Ruchu", ośrodek zdrowia, piekarnia, masarnia, agronomówka, szkoła, wiejski dom kultury. Kościół parafialny, gotycki z XIV - XVI w., rozbudowany w 1714 - 1715 r., restauracja i dobudowa wieży z hełmem barokowym w 1785 - 1789 r., rozbudowany w latach 1911 - 1914. Chałupa drewniana nr 63 z XVIII w.; plebania neoklasycystyczna, trzy kapliczki przydrożne, dwa domy i chałupa drewniana nr 82 z XIX w.

GUTKOWO, wieś w granicach administracyjnych Olsztyna. PKP i PKS, połączenie z centrum miasta autobusami komunikacji miejskiej /linia 11/, poczta, sklep wielobranżowy, kiosk "Ruchu", szkoła, tartak. Kościół parafialny gotycki z 1375 - 1400 r., wieża drewniana z 1778 r.; dwie kapliczki przydrożne /XIX i początek XX w./, chałupa drewniana nr 54 z początku XX w. Dnia 30.I.1517 r. Mikołaj Kopeznik przekazał tu dodatkową ziemię nowemu osadnikowi. Zimą 1807 r. w pobliżu Gutkowa miała miejsce bitwa wojsk francuskich z wojskami pruskimi. W odległości 2 km na północny - wschód niewielkie zarastające jezioro Tyrsko, stanowiące rezerwat florystyczny. Wieś leży na znakowanym szlaku pieszym im. Alojzego Śliwy /czarny/.

LUPSTICH, wieś na pd.-zach. brzegu zachodniej zatoki Jeziora Ukiel /381 ha/, na szlaku pieszym im. A. Śliwy /czarny/, w odległości 6 km na zachód od Olsztyna. PKS, punkt sprzedaży pomocniczej, gajówka. W 1970 r. - 75 gospodarstw domowych i 323 mieszkańców. Neogotycka kapliczka przydrożna i dwie drewniane chałupy z XIX w. /nr 3 i 5/.

OLSZTYN, miasto wojewódzkie, 135 tys. mieszkańców, w środkowej części Pojezierza Olsztyńskiego nad dopływem Pregoly, rzeką Łyną, w południowej części historycznej Warmii. Ważny węzeł kolejowy i drogowy północno-wschodniej części Polski. Liczące w 1939 r. 46 513 mieszkańców, miasto zostało w czasie działań wojennych w 1945 r. zniszczone w około 40 %. Dzięki intensywnej odbudowie i późniejszej rozbudowie, stolica województwa olsztyńskiego stała się nie tylko ośrodkiem administracyjnym, ale i dużym ośrodkiem naukowym, kulturalnym i gospodarczym.

Od 1950 r. istnieje tu Akademia Rolniczo - Techniczna /początkowo Wyższa Szkoła Rolnicza/; w 1969 r. otwarto tu Wyższą Szkołę Nauczycielską, przekształconą w 1974 r. w Wyższą Szkołę Pedagogiczną. Szkolnictwo ponadpodstawowe reprezentowane jest przez 4 licea ogólnokształcące /w tym 2 zespoły/ oraz ponad 10 dużych zespołów szkół zawodowych. Miasto posiada teatr dramatyczny i kukielkowy, amatorski zespół pantomimy, filharmonię, muzeum, archiwum państwowe i diecezjalne, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Wydawnictwo "Pójezierze", Wojewódzki Dom Kultury, rozgłośnie polskiego radia i telewizji. Ukazują się tu: pismo codzienne "Gazeta Olsztyńska", tygodnik "Panorama Północy", tygodnik "Nasza Wieś", miesięcznik kulturalny "Warmia i Mazury", historyczne i rolnicze periodyki naukowe. W 1967 r. oddano do eksploatacji Olsztyńskie Zakłady Opon Samochodowych "Stomil", czynna jest fabryka mebli, browar, duży zakład mleczarski, fabryka sprzętu dla przemysłu spożywczego "Spomasz", chłodnie, Olsztyńskie Zakłady Graficzne, Unitra-Unima i inne. W 1973 r. oddano w Olsztynie do użytku Planetarium Lotów Kosmicznych, w 1978 r. dużą i nowoczesną halę sportowo-widowiskową. W pobliżu planetarium kryta pływalnia i duża sala sportowa, a nad jeziorem Ukiel /381 ha/ kąpielisko. Potrzeby noclegowe turystów zaspakajają w znacznym stopniu hotele /"Warmiński", "Kormoran", "Relaks", "Nad Łyną", "Garnizonowy"/, Novotel, Dom Wycieczkowy PTTK, duży camping, ośrodek campingowy "To Lubię" i kwatery prywatne.

Olsztyn powstał jako osada przy wznoszonym przez kapitułę warmińską zamku nad Łyną. Prawa miejskie uzyskał w 1353 r.

W 1440 r. przystąpił do Związku Pruskiego. W latach 1466 - 1772 wraz z całą Warmią należał do Polski.

Przez długie wieki Olsztyn był małym miastem, które jeszcze w 1772 r. liczyło tylko 1700 mieszkańców. Intensywny rozwój przypadający na 2 połowę XIX w. związany jest z wybudowaniem linii kolejowych, dzięki którym stał się ważnym węzłem kolejowym, a później od 1905 r. i ośrodkiem administracyjnym /siedziba regencji/. Rozwój miasta ściągnął wielu przybyszów z Niemiec, miasto zaczęło ulegać stopniowej germanizacji. Mimo tego Olsztyn pozostał ośrodkiem ruchu polskiego na Warmii. W latach 1886 - 1939 wychodziła tu "Gazeta Olsztyńska", w okresie międzywojennym istniało Towarzystwo Szkolne, utrzymujące szkoły polskie na Warmii, działał Bank Ludowy i Zarząd Związku Polaków w Niemczech na Prusy Wschodnie, istniała polska szkoła. Wybuch wojny w 1939 r. przerwał oficjalne przejawy życia polskiego, a ciężki okres wojny przetrwali tylko nieliczni działacze. Dnia 22 stycznia 1945 r. do prawie wyludnionego miasta /przynusowa ewakuacja zarządzona przez władze niemieckie/ wkroczyły wojska radzieckie. W dniu 30 marca tegoż roku Olsztyn przejęły władze polskie.

W latach 1516 - 1521 /z roczną przerwą/ administratorem Olsztyna i dóbr kapituły warmińskiej był Mikołaj Kopernik, który w poważnym stopniu przyczynił się do zagospodarowania podległych mu terenów /komornictwo olsztyńskie i pieniężniczkie/. Dzięki przygotowaniu olsztyńskiego zamku do obrony Kopernik nie dopuścił do jego zdobycia przez wojska wielkiego mistrza Albrechta, w czasie ostatniej wojny Zakonu z Polską. Kopernik odwiedzał Olsztyn i w czasach późniejszych, w okresie wieloletniego pobytu na Warmii.

W 1785 r. urodził się w Olsztynie malarz, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, Jan Antoni Blank Białecki /zmarł w Warszawie w 1844 r./.

Z a b y t k i

Zespół zamkowy: z a m e k kapituły warmińskiej, gotycki z 1346 - 1353 r., dobudowa skrzydła południowo - zachodniego w XV i XVI w., dobudowa skrzydła barokowego w latach 1756 - 1758; mur otaczający zespół zamkowy z XIV w., dawny magazyn solny z końca XVIII w. /obecnie archiwum/ i dom z XIX w. zbudowany na murach obronnych z XIV w. Fragmenty murów obronnych i brama miejska z XIV w. Współkatedra i kościół parafialny p.w. św. Jakuba Apostoła Większego, gotycki z 1370 - 1380 r. Kaplica przy ul. Grunwaldzkiej zwana "Jerozolimską" z 1609 r. Dawny ratusz w rynku Starego Miasta, barokowy, z 1623 - 1624 r., później przebudowany; ponad 200 innych obiektów, głównie domy i kamienice z XVII, XVIII, XIX i początku XX w.

Oprócz zabytków, do atrakcji Olsztyna należą: malowniczy przełom Łyny ze źródłami wysiękowymi i przykładami erozji wstecznej; leżące w pobliżu miasta lub w jego granicach jeziora: Ukieł /381 ha/, Długie /26 ha/, Kortowskie /94,1 ha/, Skanda /54 ha/, Wadąg /477 ha/; pomniki: Wdzięczności, Bohowników o Społeczne i Narodowe Wyzwolenie Warmii i Mazur, ofiar terroru hitlerowskiego, Bogumiła Linki, Kopernika, Mickiewicza, Jaracza i inne; głąz pamiątkowy ku czci redaktora i wydawcy "Gazety Olsztyńskiej", tablice pamiątkowe; odbywające się w mieście imprezy, jak: międzynarodowe wyścigi konne CSIO, turniej tańca towarzyskiego, "Śpiewajmy poezję" i inne.